

A ROMA ÓVODÁSKORÚAK ÓVODÁZTATÁSI HELYZETE

Tartalom

Óvodai arányok	4
Az óvodák kapacitása	5
Az áthelyezések kérdése	6
A roma óvodások arányai az egyes korévekben	7
Az óvodába nem járó óvodáskorúak	12
Óvodáskorú roma gyermekek szociális, egészségügyi helyzete	14
Tájékoztatás és veszélyeztetettség	15
Védőnők által észlelt problémák	17
Az óvodák és az iskolák kapcsolata	19
Függelék	21
Az értékelhető sokaság, az adatok megbízhatósága	21
Becslés az óvodába nem járás indexére	22

Kutatásvezető:

Babusik Ferenc

A cigányság munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetének, alacsony szintű munkaerő-piaci integrációjának egyik, bár nem kizárólagos oka az alacsony iskolázottságban: az általános iskolából való magas arányú lemorzsolódásban, a többségi társadalomhoz képest kis arányú szakképzettségben, valamint az elenyésző arányú érettségihez kötött középfokú képzettségben keresendő.

Egyrészt a cigányság egésze, *mint olyan* szenved iskoláztatási hátrányokat, másrészt ez a hátrány számtalan ok együttes eredőjének tudható be. A fő okok a következők:

- a cigány tanulók családi szocializációja, az (egyébként rendkívül rétegzett, inhomogén) cigányság és a többségi társadalom - család által közvetített - kulturális mintáinak különbözősége,
- nyelvi hátrányok (elsősorban a beás és oláh cigányok nem kizárólagosan magyar nyelvű anyanyelvi szocializációja, valamint a nyelvváltás nehézségei,
- az óvodába járó roma gyerekek aránya önmagában alacsony, az 5. életévtől kötelező óvodai részvétel sok esetben az utolsó fél évre korlátozódik,
- a roma népesség szociális helyzete, magas arányú munkanélkülisége, területi elhelyezkedése (elsősorban kistelepülési, illetve magas munkanélküliségtől sújtott régiókban való elhelyezkedés,
- hátrányos megkülönböztetés, valamint szegregatív gyakorlat (a hátrányos megkülönböztetés és a szegregáció nem feltétlenül tudatos az iskolai gyakorlatban, mindenesetre ennek következményeként a cigány gyermekek aránya a gyógypedagógiai képzésben irreálisan felülreprezentált, a felzárkóztató osztályokban ugyancsak túlzottan és indokolatlanul magas),
- pedagógiai gyakorlat (a cigányok speciális oktatási-pedagógiai problémáira felkészült pedagógusok száma alacsony, elenyésző az ezirányú pedagógus-továbbképzési program, nem kialakult a speciálisan cigány gyermekek teljesítménymérésének elve és gyakorlata, stb.),
- iskolaszervezeti, iskolaszervezési kérdések (a nemzetiségekre és hátrányos helyzetű csoportokra elkülönített alapok kezelésének intézményi gyakorlata sok esetben a célhoz képest ellentétes hatást fejt ki, szegregatív hatású cigány osztályok szervezése, az ilyen osztályokban tanítók kontraszelekciója, hiányzó vagy éppen előítéletes szülő-iskola kapcsolat, stb.).

A felsoroltak következményeként az általános iskolát a *tankötelezettségi kor végéig befejező roma fiatalok aránya nem haladja meg a 65 %-ot.*

Az általános iskolát befejezett roma fiatalok elsősorban a szakmunkásképzésben folytatják tanulmányait - ez munkaerő-piaci szempontból irreleváns.

Az érettségit adó szakképző intézményekben való cigány továbbtanulás a többségi társadalom hasonló arányainak mintegy hatoda, a gimnáziumban való továbbtanulási arány pedig mintegy negyvenede.

A roma fiatalok általános iskolai sikertelenségének egyik, noha nem kizárólagos oka az óvodai nevelésből való kimaradásuk, illetve a késői és rövid ideig tartó óvodáztatás.

Az óvodai nevelésben (legalább 5 éves kortól) való részvétel ugyanis - megfelelő óvodai programok, a roma kultúrát ismerő pedagógusok, előítélet-mentes nevelői légkör mellett - kimutathatóan hozzájárul az általános iskolai sikerekhez.

A roma gyerekek óvodáztatásának mértékéről, a kimaradás vagy késői kezdés okairól, illetve a magas roma részvételi arányú, egyúttal a későbbi iskolai pálya szempontjából sikeresnek tekinthető óvodák összefüggéseiről mindezidáig nem készült átfogó, országos hatókörű kutatás. Részleges, többnyire esettanulmány-szintű információkon kívül hiányoznak az olyan ismeretek, amelyek birtokában az oktatáspolitikai cselekvési programokat dolgozhat ki a roma gyerekek óvodai részvételi arányai növelése érdekében.

Óvodai arányok

A függelékben, az értékelhető sokaság elemzésekor jelezzük, hogy a válaszoló óvodák magas megbízhatósággal azon óvodákat reprezentálják, amelyekben a magyarországi óvodáskorú roma népesség tanul. Ebből a szempontból érdemes összehasonlítani az óvodai adatfelvétel, valamint a 2000 –ben, a roma gyerekeket képző általános iskolák kutatása során nyert adatok alapján, hogy a *roma gyerekeket képző* óvodák, valamint általános iskolák hogyan oszlanak meg az országban településméret szerint.

A településméret szerint megoszlás, a roma népesség települési eloszlását követve, rop-pant hasonló, úgy az óvodák, mint az iskolák esetén a roma gyerekeket képző intézmények zöme 3000 fő alatti, viszonylag kis településen található (óvodák: 62,9 %, általános iskolák: 68,5 %). Az arányok enyhe különbségének egyik oka az, – mint azt az óvodába nem járó gyerekek problematikájának taglalásakor jelezzük majd – hogy igen sok, magas roma népesség-arányú kistelepülésen nincs óvoda, egyúttal az ilyen településen élő roma gyerekek vélhetően nem járnak óvodába¹, miközben az itt élő iskoláskorúak szomszéd településekre járnak át általános iskolába.

A vizsgált óvodák túlnyomó többsége központi óvoda².

A roma gyerekek óvodai arány-eloszlása nem egyenletes; kb. 50 % feletti roma tanuló-arány feletti óvodák száma erősen csökken. Az átlagos roma tanulóarány 35,9 %. Mindezt figyelembe véve öt egyenletes rétegbe soroltuk az intézményeket a roma gyerekek arányai szerint:

	%
13,3 % alatt	19,7
13,4 - 25,8 % között	20,1
25,9 - 38 % között	20,1
38,1 - 53,6 % között	19,7
53,7 % felett	20,4

Az óvodák létszám-mérete, illetve a településméret szerint eloszlása a várt képet mutatja: minél kisebb a település, annál alacsonyabbak az óvodai létszámok. Az 1000 fő alatti településeken az óvodák több mint 90 %-a 66 fő alatti; az 1000 és 3000 fő közötti településeken az óvodák közel 80 %-a 46 – 111 fő közötti létszámú. Mivel az óvoda létszámát természetesen nem lehet önmagában a település méretével magyarázni (egy településen több óvoda lehet, kistelepülési óvoda több település igényeit elégíti ki, stb.) így érthető, hogy pl. a 3000 – 10000 fő közötti településeken az óvodák több mint 70 %-a nagyméretű intézmény, de már

¹ Noha az adott kistelepülés valamely szomszéd település óvodai ellátási körzetébe tartozik.

² Az adatokk bizonyították, hogy a roma gyerekek arányaival összefüggő kérdésekben nem játszik szerepet az a kérdés, központi-e az óvoda, ezért ezt a problémát nem tárgyaljuk. Az óvodák mérete ugyanakkor lényeges kérdés; az óvodákat négy egyenletes rétegbe soroltuk, e létszám rétegeket használjuk a későbbi elemzések során.

ugyanaz nem mondható el a nagy településekről. (Az óvoda méretének összesen 41 % -át magyarázza a településméret; $R^2 = 0,41$)³

Az 1001-3000 fő közötti településeken tanul a roma óvodások összesen 41 %-a, a 3000 fő alatti településeken pedig összesen 66 %.

Az óvodai roma arányok és a településméret összefüggése meglehetősen természetességgel tükrözi a roma népesség települési elhelyezkedésének sajátosságait. A 10 000 lakos feletti települések óvodáinak közel fele (48,8 %) 13,3 % alatti roma arányú. Minél kisebb a település, annál valószínűbb, hogy az ott található óvodákban magas a roma gyerekek aránya.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az egyes roma arányrétegekbe sorolt óvodák települési elhelyezkedése milyen, az iménti összefüggéssel találkozunk. Egyedül az alacsony roma tanulóarányú óvodák szóródnak a 10 000 fő alatti települések között egyenetlenebbül.

Hasonlóan lényeges kérdés az óvodai arányok összefüggése az óvoda méretével: minél kisebb az óvoda, annál nagyobb a roma gyerekek aránya, összefüggésben azzal a ténnyel, mely szerint a kisebb településeken kisebb óvodák találhatók, egyúttal természetesen a romák is elsősorban kistelepüléseken élnek.

Ha az intézményekben tanuló roma gyerekek arányát a település és az óvoda méretének együttes függvényében, lineáris regresszióval vizsgáljuk, a következő hatásarányokat kapjuk: a település méretének hatása az óvodai roma arányra 32 % ($R^2 = 0,32$); az óvoda méretének hatása pedig 25 % ($R^2 = 0,25$).

Összefoglalásul megállapítható tehát – és ezt az összefüggést az oktatásirányítás jó közelítésű becslésként használhatja – hogy minél kisebb tanulólétszámú egy óvoda és/vagy minél kisebb településen helyezkedik el, annál nagyobb valószínűséggel lesz az intézményben tanuló roma gyerekek aránya magas.

Az óvodák kapacitása

A kapacitások kérdése önmagában is roppant lényeges, egyúttal – hasonlóan az óvodák méretének és roma arányának problémájához – nélkülözhetetlen kérdés annak megértéséhez, milyen összefüggések alapján rendeződnek el az óvodába járó gyerekek az egyes korévek között; zömmel hány és hány éves koruk között járnak óvodába a roma és a nem roma gyerekek.

E probléma szempontjából ugyancsak lényeges kérdés, hogy az intézmények kapacitása milyen mértékben kihasználta. A kihasználtság és kapacitás együttes jellemzésére a *kapacitásterhelés* indexét használjuk (az adott óvodában tanuló összes óvodás száma osztva az óvoda kapacitásával). 100 alatt ez az index azt jelzi, hogy milyen mértékben kihasználatlan az óvoda, 100 felett pedig a túlterheltséget jellemzi.

Az óvodák zöme a 100 % -os kapacitásterhelés körül helyezkedik el (átlag: 101,7 %). Az óvodákat kapacitásterhelés szerint rétegekbe sorolva a következő százalékos eloszlást kapjuk: az óvodák közel negyede 95 % -os kapacitásterhelés alatt működik, közel fele (48,7 %) 95% és 112 % közötti, a maradék negyed (26,3 %) pedig 112 % -os kapacitásterhelés feletti.

Lényeges kérdésnek tekintjük, hogy milyen összefüggést találunk a férőhelyek kihasználtsága, valamint az óvodai roma arány, illetve az óvoda mérete között.

³ A varianciaanalízis multiplikált r négyzete

Átlagos kapacitásterhelés (%) – méret és roma arány együttes függvényében

	13,3 % alatt	13,4 - 25,8 % között	25,9 - 38 % között	38,1 - 53,6 % között	53,7 % felett	átlag
45 föig	78,2	90,2	88,0	96,9	86,6	87,6
46 - 66 fő	77,5	96,6	108,0	103,7	109,1	101,9
67 - 111 fő	105,2	105,1	108,8	102,1	107,3	105,6
112 fő felett	102,8	123,9	113,7	113,9	102,6	111,3
<i>átlag</i>	<i>94,7</i>	<i>105,3</i>	<i>106,4</i>	<i>103,1</i>	<i>100,2</i>	

A táblázat adatai szerint jellemző a kisméretű óvodák relatív kihasználatlansága, amely meg lehetőséget mutat az óvoda roma arányával. Minél nagyobb intézményt veszünk szemügyre, az átlagos leterheltség annál nagyobb – ugyanakkor feltűnő módon a legalacsonyabb és legmagasabb roma arányú óvodák esetében marad a 100 % közelében (miközben a közepes roma arányú nagy intézmények kapacitásterhelése a legmagasabb). Lineáris regresszióval vizsgálva a méret és roma arány hatását a kapacitásterhelésre, azt találjuk, hogy a két tényező együttes hatása mindössze 14 %. A méret kérdése lényegesen döntőbb, mint a roma arány kérdése (45 fős intézményeknél 21 százalékkal kevesebbet magyaráz e mérettényező; 112 fő feletti intézményeknél pedig közel 20 százalékos magyarázóértékkel bír; miközben az egyes roma arány kategóriák önálló magyarázóereje közel azonos).

A meg nem magyarázott hányad (tehát az a kérdés, hogy az átlagos kapacitásterhelés az óvoda méretén és roma arányán kívül milyen tényezőktől függ) több, a jelen kutatáson túlmutató probléma együttes függvénye lehet. Ugyanis a kapacitásterhelés átlaga elemzésünk szerint pl. nem függ lényeges mértékben a település méretétől (e tényező magyarázóereje mindössze 3 %). A kisméretű óvodák esetében, amelyek döntően a kisebb településeken is találhatóak, a kapacitások relatív kihasználatlansága összefügghet demográfiai és migrációs tényezőkkel (csökkentő születésszám, elvándorlás), esetleg az óvoda elérhetőségével (ellátási kötelezettségük kiterjedhet szomszédos kistelepülésekre is, amelyekből azonban nehézséget okozhat a bejárás). A nagyméretű óvodák túlterheltsége ugyancsak számtalan tényező együttes függvénye lehet.

Az áthelyezések kérdése

A migrációs kérdések közül az óvodai kutatásban egyedüli lényeges olyan kérdésként, amelyet az intézményvezetők jól ismerhetnek, az áthelyezések problémáját vizsgálhattuk. A vezetők beszámoltak arról, hogy a 2000/2001. tanévben intézményükből kértek-e, illetve hány fő kért áthelyezést más óvodába; ezeket az adatokat a hiteles becslésekre alapozva, roma / nem roma bontásban ismerjük.

E kérdéskör azért tűnt roppant fontosnak, mert az elmúlt években igen sok informális jelzés, vélekedés keletkezett arról, hogy (főleg azokon a településeken, amelyeken erre lehetőség van), a nem roma szülők a magas roma arányú (avagy „elcigányosodó”) óvodákból más intézménybe íratják át gyermeküket.

Az összes vizsgált intézmény közel harmadában (27,4 %) fordult elő, hogy nem roma szülő év közben máshova vitte gyermekét, roma szülők csak az intézmények 14,8 % -ból íratják át gyermeküket (tehát a nem roma szülők közel kétszeres arányban). Lényeges ugyanakkor - és a következőben ezt tekintjük át, hogyan függ az áthelyezés az óvoda kapacitásterhelésétől, méretétől és a roma gyerekek arányától.

Roma és nem roma szülők által kezdeményezett áthelyezések a 2000/2001. tanévben. Százalékos eloszlások

	95 % -ig		95,1 - 112 %		112 % felett	
	nem roma	roma	nem roma	roma	nem roma	roma
45 föig	39,4	22,7	10,0	13,6	0,0	7,1
46 - 66 fő	21,2	40,9	18,0	31,8	16,7	21,4
67 - 111 fő	15,2	22,7	28,0	22,7	33,3	35,7
112 fő felett	24,2	13,6	44,0	31,8	50,0	35,7
<i>összes</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A táblázat az intézmények százalékos eloszlását mutatja az egyes kapacitásterhelés sávokban, méret és roma arány szerint.

A kisméretű intézmények dominálnak a viszonylag kihasználatlan kapacitásúak között az áthelyezés tekintetében. Az átlagos, vagy átlag felett leterhelt intézmények közül viszont a legnagyobbak azok, amelyekből a legtöbb áthelyezés történt. Az iskolai roma arány kérdése nem játszik komoly szerepet az áthelyezésben. A szülők – etnikai hovatartozásuktól függetlenül, elsősorban a kisméretű óvodákat „hagyják ott”, míg a zsúfolt intézményeket elsősorban a nem roma szülők.

Lényeges, hogy *az áthelyezett gyermekek átlagos létszáma az egyes kategóriákban igen alacsony, mindössze néhány fő*. A tömeges áthelyezés, különösen a nem roma óvodások komoly méretű elvándorlása a magas roma arányú óvodákból kimutathatatlan.

Kimutatható viszont a település méretének hatása az áthelyezésekre. A nem roma szülők esetében a település méretének *hatása* eléri a 15 % -ot, ezen belül a 10 000 főt meghaladó települések esetében komolyabb az ilyen esetek száma. Roma szülők esetében a település méretének kisebb hatása mutatható ki (7 % körüli érték) és ugyancsak a legnagyobb települések ugranak ki. Elmondhatjuk tehát, hogy az áthelyezések ott jellemzőbbek, ahol egyáltalán van alternatíva (és feltehetően év közbeni fogadókapacitás).

Az adatokból az következik, hogy a nem roma szülők által kezdeményezett áthelyezés (az „intézményközi migráció”) nem kimutatható esemény, egyúttal valószínű, hogy – *amennyiben mégis számolunk a spontán szegregáció e jelenségével – úgy az az óvodába járás előtt, a beíratáskor jelenhet meg (a nem roma szülők eleve más óvodába írathatják gyermeküket).*

A roma óvodások arányai az egyes korévekben

Ismert összefüggés, hogy minél korábbi életkorban kerülnek a gyerekek az óvodába, illetve minél több évig járnak oda, annál kisebb az esélye a korai iskolai kudarcnak. Az óvoda nyelvi, kulturális szocializációs, illetve iskola-előkészítő szerepe a roma gyerekek esetében különösen hangsúlyos.

Ha tehát arra vagyunk kíváncsiak, milyen különbség van a roma és a nem roma óvodások között abban, hogy hány éves korukban kerülnek óvodába, illetve alapvetően milyen életkorokban járnak oda, érdemes az óvodába járók korév szerinti arányait áttekinteni.

Az egyes korcsoportokhoz tartozók arányai (%)

	3 év alatt	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 év felett
korcsoport % (összes)	2,0	24,1	26,1	28,2	17,3	1,4
roma korcsoport %	1,6	20,7	25,9	29,6	19,7	2,4

A táblázat a vizsgált óvodákban az összes gyermek, illetve összes roma gyermek eloszlását jeleníti meg az egyes korévek között. Azt ugyanis, hogy milyen életkorban kerülnek be a gyerekek, zömmel milyen életkorban járnak óvodába, illetve hány éves korukig, az *óvodai korstruktúra* adatai jelenítik meg a legpregnásabban.

Három éves kor alatt, illetve hét éves kor felett, érthető okoknál fogva az óvodások aránya igen alacsony (körükben viszont a veszélyeztetettek aránya kiugróan magas, mint azt a későbbiekben látjuk).

Legmagasabb arányt az 5-6 éves korosztály képvisel (nyilván a kötelező iskola-előkészítés okán), de 3 és 6 éves kor között a korcsoportok aránya közel hasonló. A 7. életévükig óvodába járók korcsoport-aránya sem elhanyagolható, tendencia lehet tehát az iskolába lépés korának kitolódása.

Az összesített adatok szerint a roma gyerekek „en global” későbbi életkorban kerülnek óvodába: a 3-4 éves korcsoportban arányuk *némileg* alacsonyabb, míg 5 és 7 éves kor között arányuk némileg magasabb. Adatainkból az a meglepő kép bontakozik ki, hogy azon roma gyerekek esetében, *akik járnak óvodába*, az óvodába járás korának eltolódása korántsem olyan magas, mint azt egyébként informális megfigyelések alapján várnánk. Fontos volt kiemelni azt a látszólagos evidenciát, hogy azon roma gyerekekről van itt szó, akik járnak óvodába: az adatok alapján vélhetően nem az a roma gyerekek óvodáztatásának leglényegibb kérdése, hogy későbbi életkorban kerülnek óvodába (láttuk, az eltolódás csupán pár százalék), hanem az, hogy milyen arányban nem kerülnek ebbe az alapfokú intézménybe, az óvodába nem járásnak milyen okai lehetnek.

Ezzel együtt érdemes még pár gondolatot az arányeltolódás kérdésének szentelni.

Korstruktúra: roma óvodások korcsoport arányai az óvodák mérete szerint (%)

	3 éves kor alatti	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 éves feletti
45 főig	1,4	25,0	27,4	26,0	17,9	2,3
46 - 66 fő	1,3	21,8	24,8	30,5	19,7	1,9
67 - 111 fő	0,9	19,3	27,0	30,4	20,3	2,1
112 fő felett	3,1	17,8	24,0	32,0	20,1	2,9

Minél kisebb létszámú az óvoda, annál korábbi életkorban járnak oda a roma gyerekek. A korstruktúra „lefelé” való eltolódása azonban igazán a kicsi, 45 fő alatt óvodákra jellemző, az ennél nagyobb méretű óvodákban közel hasonló az egyes életkorok eloszlása.

Az adatokból ismét kitűnik, hogy noha találunk aránykülönbséget az egyes korévek között intézményméret szerint, e különbségek igen alacsonyak. Mivel a 3 éves kor alatt, illetve a 7 éves kor felett óvodába járók aránya érthető okoknál fogva alacsony, ezért a továbbiakban a 3 és 7 éves kor közötti korévekkel foglalkozunk.

Táblázatos adatok helyett a következőben az intézmény méretének, illetve roma arányának *hatását* kimutató lineáris regresszió adatait közöljük: a méret és roma arány együttesen sem komoly mértékű hatótényező az életkori eltolódás esetén.

Az un. R^2 adatai (amelyek százzal szorozva az intézményméret és roma arány hatásának százalékos értékét jelentik) igen kis értéket mutatnak – a roma és a nem roma gyerekek korcsoport arányaira vonatkozó hatást illetően. Figyelemreméltó, hogy a nem roma gyerekek életkori csoporton belül lefelé való eltolódását jobban magyarázza e két tényező.

3-4 éves romáknál $R^2 = 0,08$,	nem romáknál $R^2 = 0,10$
4-5 éves romáknál nem szignifikáns,	nem romáknál $R^2 = 0,11$
5-6 éves romáknál $R^2 = 0,06$,	nem romáknál $R^2 = 0,12$
6-7 éves romáknál nem szignifikáns,	nem romáknál $R^2 = 0,06$

Mindebből az következik, hogy az egyébként is alacsony értékű eltolódásban számtalan egyéb, a vizsgálatba be nem vont tényező is szerepet játszhat (pl. a roma és a nem roma családok eltérő szokás- és értékrendje, életkörülmények, anyagi helyzet, a családok iskolázottsága, gazdasági aktivitása, stb.).

A következő két táblázat adatai szerint, noha a kapacitásterhelés mértéke, mint olyan önmagában ugyancsak nem magyarázza jelentősebb mértékben az életkori csoportok arányeltolódását, a viszonylag kihasználatlan óvodák esetében nem egészen ez a helyzet.

Korcsoport arányok kapacitásterhelés rétegek szerint (%)

roma óvodások	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves
95 %-ig	28,7	25,9	25,9	14,8
95,1 - 112 % között	18,9	25,5	30,2	21,7
112,1 % felett	18,2	27,1	32,5	18,7
nem roma óvodások				
95 %-ig	32,5	27,1	23,5	12,0
95,1 - 112 % között	24,6	25,8	29,2	18,3
112,1 % felett	24,7	27,4	29,5	15,1

A 95 % feletti kapacitásterhelésű óvodákban az egyes roma illetve nem roma korcsoportok belső eloszlása között alig találunk különbséget. Azonban a 95 % -os kapacitásterhelés alatti intézmények esetében – függetlenül attól, hogy roma vagy nem roma gyerekekről van-e szó – az életkori arányok lefelé mozdulnak el (azaz ezekben az óvodákban a gyerekek korábbi életkorokban tanulnak).

Ez a különbség annyit jelent, hogy ha 95 % alatt terhelt az óvoda, képes korai életkorban fogadni a roma gyerekeket is, tehát életkori eloszlásuk kiegyenlítettebb; analóg értelmezés szerint: minél leterheltebb az óvoda kapacitása, annál későbbi életkorban képes fogadni a gyerekeket.

Következésképp ha a roma gyerekek arányát szeretnénk emelni, az óvodák kapacitását (az egy településen lévő óvodai férőhelyek számát) kell emelni.

Miután az óvodások koreloszlásának problematikáját elemeztük, érdemes egy rövid kitérével az óvodában veszélyeztetettnek nyilvánított gyerekek arányairól beszélni, ugyanis ez a kérdés erősen összefügg a roma gyerekekhez való óvodai viszonyal is.

Roma és veszélyeztetett óvodások aránya az egyes korcsoportokban (%)

	3 év alatt	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 év felett
roma %	26,6	30,1	35,3	36,9	43,5	58,3
veszélyeztetett %	50,3	22,5	22,6	24,2	28,4	59,0

Mint az előzőekben láttuk, három éves kor alatt, illetve hét éves kor felett az óvodába járók aránya igen alacsony. Kérdésként merülhet fel, hogy milyen okok vezetnek e két szélső életkorban való óvodai elhelyezéshez.

A két szélső korcsoportban a veszélyeztetettek aránya eléri vagy meghaladja az ötven százalékot, ugyanakkor a közbenső korévekben ennél jóval alacsonyabb, bár így is magas érték körül ingadozik. Az adatokból kitűnik, hogy a 3 éves kor alattiak között a veszélyeztetettek aránya a roma gyerekek kétszerese, a közbenső korcsoportok mindegyikében a roma gyerekek aránya a magasabb, és csak a 7 éves kor feletti esetében van szinte teljes átfedés az arányokban. Ebből következően kérdésként merül fel, hogyan függ a veszélyeztetettség aránya az óvoda roma arányától.

Veszélyeztetettek átlagos aránya az egyes korcsoportokban, intézményi roma arány szerint (%)

	3 év alatti	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 év felett
13,3 % alatt	75,0	7,6	20,1	12,3	12,4	0,0
13,4 - 25,8 % között	39,6	14,2	13,2	19,7	25,4	43,8
25,9 - 38 % között	37,0	20,4	21,1	23,5	36,3	53,9
38,1 - 53,6 % között	33,3	32,0	26,9	27,8	29,6	62,5
53,7 % felett	100,0	33,8	28,4	31,6	33,0	69,2

Minél magasabb az óvodai roma arány, annál magasabb az óvodában a *veszélyeztetettnek nyilvánítottak*⁴ aránya is – noha ez a megállapítás a 3 év alattiak korcsoportja esetében kivételesen nem állja meg a helyét.

A 3 éves kor alatti kiugróan magas veszélyeztetett arányt a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb roma arányú intézményeknél találjuk, míg a 7 év feletti veszélyeztetettek aránya követi az intézmények roma arányának növekedését. Önmagában az a tény, hogy a három év alattiak ilyen magas aránya veszélyeztetett a legalacsonyabb roma arányú óvodákban, első ránézésre megmagyarázhatatlannak tűnik.

A rendelkezésre álló adatok elemzése két meglepőnek tűnő, a veszélyeztetettség arányát befolyásoló összefüggésre világított rá: a cigány kisebbségi program megléte, vagy hiánya, illetve a védőnőktől kapott tájékoztatás mértéke a két értékelhető tényező.

Elsőként célszerű az arányokat az óvodák speciális programja szerint áttekinteni; a speciális program az óvodák belső kultúrájáról, „gondolkodásmódjáról” éppúgy beszél, mint speciális helyzetükről. (A védőnők által szolgáltatott információk befolyásoló erejét a későbbiekben tárgyaljuk.)

Az óvodák töredékében működik gyógypedagógiai képzés (4 %), viszont közel felében (46,4 %) van cigány kisebbségi program.

A legalacsonyabb roma arányú óvodáknak csak töredéke, mindössze 8,8 % indított kisebbségi programot. A 13,4 % feletti roma arányú óvodák azonban, a roma gyerekek százalékos növekedésének függvényében, egyre magasabb arányban indítottak cigány ilyen progra-

⁴ A veszélyeztetettség ténye és vélelme között ugyanis nyilván jelentős különbséget találhatunk.

mot. A viszonylag magas arányban roma gyerekeket képző óvodák azonban nem feltétlenül válaszolnak e pedagógiai kihívásra speciális programmal: pl. a 26 % feletti óvodák kifejezetten magas roma tanuló arányúnak számítanak, mégis: a 25,9 – 38 % roma arány közötti óvodák kevesebb mint fele indított kisebbségi programot, míg az ötven százalék roma tanulóarány feletti óvodáknak is csak háromnegyede.

Külön kérdés, hogy amennyiben van az óvodában ilyen program, úgy a roma gyerekek mekkora hányada vesz benne részt.

Adataink szerint a résztvevő roma gyerekek aránya független az óvoda méretétől és roma arányától, viszont az intézmény kapacitásterhelésétől erősen függ: minél leterheltebb az óvoda, az összes roma gyerekből annál kevesebb vehet részt a számukra kidolgozott programban.

A következő kérdés az, hogy amennyiben van kisebbségi program, úgy az hogyan keletkezett: a vezetés egy már ismert programot vett át, adaptált ilyet, közösen dolgoztak ki programot más intézménnyel, illetve saját fejlesztésük volt-e. Ezeket a kérdéseket összevetettük az óvodák méretével, roma arányával, illetve a kapacitásterheléssel.

A saját kisebbségi program fejlesztését befolyásolja az óvoda mérete és leterheltsége: a legkisebb intézmények alig háromnegyede fejlesztett, a nagyobb intézmények 80-90 százalékban. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy ezt a munkát az intézmény zsúfoltsága, és az ezzel feltehetően járó többletmunka nem befolyásolja. Kiemelendő viszont, és meglepőnek tekinthető, hogy még a legkisebb intézmények is elsősorban saját programmal dolgoznak, és nem átvettelt vagy adaptálttal. Tekintettel a kisebbségi programmal dolgozó óvodák viszonylag magas számára, a többségükben saját programmal való munka felveti a minőség és programhatékonyság kérdéseit.

Veszélyeztetettek átlagos aránya korévenként (%)

kisebbségi prg. nincs	3 év alatti	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 év felett
13,4 - 25,8 % között	33,3	10,7	9,4	19,4	24,2	50,8
25,9 - 38 % között	22,2	24,2	22,8	29,1	54,1	68,3
38,1 - 53,6 % között	0,0	35,9	28,0	27,5	39,6	100,0
53,7 % felett	0,0	33,0	23,5	28,0	27,5	53,5
kisebbségi prg. van						
13,4 - 25,8 % között	50,0	10,9	10,5	14,9	11,3	50,0
25,9 - 38 % között	66,7	17,5	21,3	21,7	30,6	29,8
38,1 - 53,6 % között	33,3	29,8	26,1	27,9	25,3	58,3
53,7 % felett	100,0	31,2	27,4	30,7	32,2	72,4

A 3 év alatti korcsoport esetében az intézmények roppant különböznek a veszélyeztetettek arányában – speciális roma program szerint. Amennyiben az óvoda nem indított speciális programot, úgy magas roma arány esetén a 3 év alattiak között nem találunk veszélyeztetettnek minősített gyereket, míg ha indított cigány kisebbségi programot, akkor a gyerekek zöme veszélyeztetett. A többi korcsoport esetében az intézmények közötti ingadozás átlagos, azaz az egyes egyéb korévekben a veszélyeztetettek aránya nem függ a speciális program meglététől.

Az adatokból az alábbi övetkeztetések vonhatók le:

- amennyiben van kísérleti program, felveszik a 3 év alatti veszélyeztetett gyerekeket a magas roma arányú óvodák, amelyik intézmény nem indított ilyen programot, ott nem, avagy
- azon intézményben nyilvánítják veszélyeztetettnek a 3 év alatti gyerekeket, amelyben indítottak speciális roma programot, avagy

c.) a speciális programot nem indító, egyúttal magas roma arányú intézményekben a 3 év alatti gyerekeket nem tekintik veszélyeztetettnek, illetve amennyiben annak tekintik, ennek indikátorait a roma mivolt következményének tekintik.

A dilemma feloldhatatlannak tűnik, mindenesetre az adatok felhívják a figyelmet az óvodai roma arány és a korai veszélyeztetettség (vagy annak nem nyilvánítás) – kisszámú, de kivizsgálást érdemlő kérdésére.

Az óvodába nem járó óvodáskorúak

A roma gyerekek óvodáztatásának egyik legérzékenyebb kérdése, hogy milyen arányban nem jutnak el óvodába, milyen okok vezethetnek az óvodából való kimaradáshoz.

Az óvodába eleve be sem került gyerekekről az óvodáknak nincs adatuk, róluk a védőnők készíthettek becslést. A rövid idő után kimaradt gyerekek létszámadatai ugyancsak nem elérhetők az óvodákban. Az adathiányt elsőként a következő megközelítéssel igyekszünk pótolni: a rendelkezésre álló adatok alapján megvizsgáljuk, hogy azon települések, amelyekben nincs óvoda, milyen, a roma népességre jellemző demográfiai adatokkal jellemezhetők.

Az országban összesen 864 olyan település található, amelyben nincs óvoda. E települések átlagos lakosság száma 401 fő, tehát a lagkisebb falvakról van szó. A megyei összetétel igen eltérő: kiugróan Baranya megye (182 ilyen falu), BAZ megye (112 falu), Somogy megye (94 falu) és Zala megye (139 falu).

E települések összlakossága 265125 fő, az itt élő romák településsorosan becsült lélekszáma 36329 fő⁵, így e településeken a romák átlagos aránya 13,7 %. A magasan reprezentált megyék óvodát nélkülöző falvaiban azonban a romák aránya ennél jóval magasabb: Baranyában 23,1 %, BAZ –ban 25,6 %, Somogy megyében 31,5 %. Mindez annyit jelent, hogy az óvodát egyébként nélkülöző falvak kifejezetten magas roma lakosság arányúak.

Az OM utolsó statisztikája szerint az 1999/2000. tanévben a teljes óvodáskorú népesség 92 %-a járt óvodába (összesen 365704 fő) – ez a magyarországi népesség közel 4 % -a. 2000 –ben az összesen 609200 fő magyarországi romából óvodáskorú: 105404 fő⁶, ez a roma népesség 17,39 %-a. (A teljes és a roma népesség roppant eltérő korösszetételét e két adat igen pregnánsan érzékelteti.) Az összesen 36329, a jelzett településeken élő romából óvodáskorú: 6318 fő. Ez a létszám az összes óvodáskorú roma gyermek 19,8 % -a. Tehát az óvodáskorú roma népesség közel ötöde olyan településen él, amelyben nincs óvoda. E települések elhelyezkedése (zárványfalvak, zsákfalvak, a szomszédos településektől földrajzilag elzárt települések) alapján sejthető: a gyerekek nehezen juthatnak el azon településekre, amelyek óvodai ellátási körzetébe saját lakóhelyük tartozik.

A fenti adatok tehát a kistelepülési roma népesség elhelyezkedéséből következő óvodai kimaradás alapproblémáját jelzik.

A következőben megkíséreljük a védőnők becslései alapján ezt s képet árnyaltabbá tenni.

E becslések alapján ismerjük az ellátási körzetükben élő, óvodába járó óvodáskorúak között a roma gyerekek arányát, valamint a település roma lakossági arányát. E két adatsor korrelációja magas ($r=0,66$), ami jelzi a két adatsor megbízhatóságát. Az óvodai arányokhoz

⁵ A roma népesség lélekszám becslésének eljárását lásd a függelék lábjegyzetében.

⁶ A roma népesség korcsoportos arányait figyelembe véve.

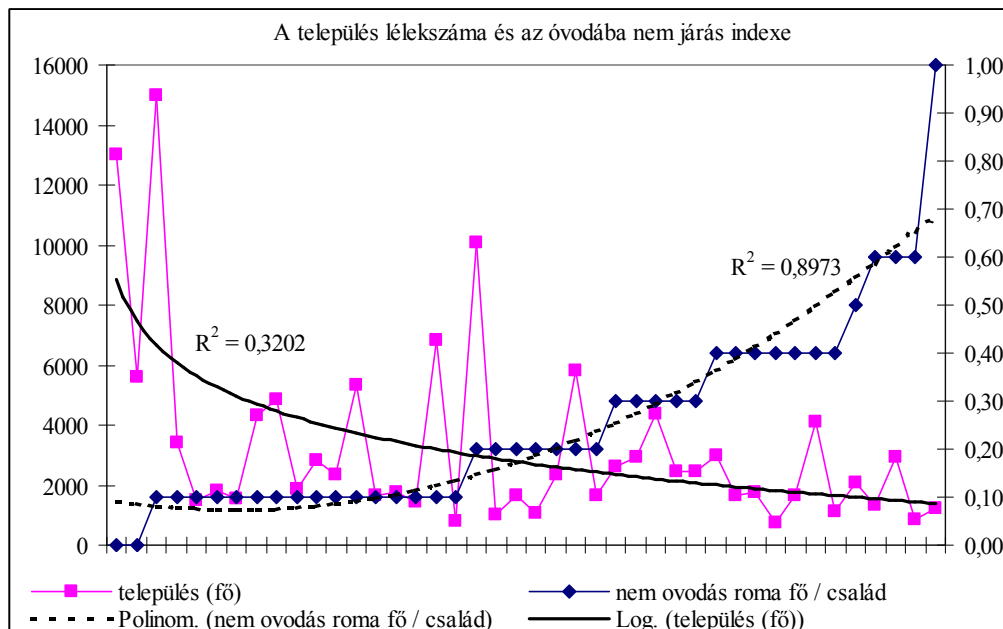
hasonlóan, a védőnők által becsült százalékos értékeket is rétegekbe sorolva, ezek megoszlása jó közelítéssel egyezik a vizsgált óvodák hasonló megoszlásával.

A védőnők becslései alapján a település mérete, illetve az óvodából való kimaradás (be nem kerülés) imént elemzett összefüggését kontrolláljuk.

A mellékletben ismertetett módszer alapján jó közelítéssel ismerjük a roma családok méretét, illetve azt, hogy közelítőleg hány családban él óvodás korú gyermek. A védőnők becslést közöltek arról is, hogy az adott ellátási körzetben hány olyan óvodás korú roma gyermeket ismernek, aki nem jár óvodába.

Az óvodába nem kerülést legjobban jellemző index az a szám, amely megmutatja, hogy az óvodáskorú gyermeket nevelő roma családokra mennyire jellemző a gyermek óvodába nem járása. A megfelelő index – egy hányados - tehát: az adott településen óvodába nem járó roma gyerekek száma osztva az óvodáskorú gyermeket nevelő roma családok számával.

Az adott település lélekszáma már összevethető ezzel az indexel: mennyire függ össze a lélekszám az óvodába nem járás jellemző adatával.

A védőnők által közölt viszonylag kis esetszám miatt a két adatsorhoz rendelt trendvonal mutatja a lényeges tendenciát⁷. Minél kisebb az adott település, az óvodába nem járás indexe annál nagyobb: a 2000 fő alatti vagy a körül ingadozó településeken az óvodába nem járás 0,5 – 0,6, tehát az óvodáskorút nevelő családok 50 – 60 százalékában él óvodába nem járó óvodáskorú. A nagyobb településeken ez az index 10 százalék körüli vagy az alatti.

Noha a fenti becslésen alapuló összefüggés az előző, demográfiai-statisztikai adatokon alapuló felismerést támasztja alá: a kisebb településeken sokkal nagyobb valószínűséggel maradnak ki a roma gyerekek az óvodából (vagy el sem kerülnek oda). *Mivel a roma családok viselkedése, az, hogy pl. „szeretik-e” az óvodát vagy sem, nyilván nem a település méretétől függő kérdés, marad az evidens következtetés: az óvodába járás elmaradása szorosan összefügg azzal, hogy van-e a településen óvoda.*

⁷ Felmerülhet a kérdés: az iménti becslésben miért nem szerepelnek az óvodába nem járó nem roma óvodáskorúak. A válasz roppant egyszerű, ugyanis az ilyen gyerekek aránya az egyes védőnői körzetekben igen alacsony.

Érdeemes néhány szót ejteni a hiányzásokról, amelyek mértékének legjobb indexe az egy gyermekre eső hiányzott napok átlagos száma. E 2000/2001. tanév egészére vonatkoznak.

Mivel a tanév egészére nézve becsülték a válaszolók a hiányzásokat, elsőként feltűnő hogy alapvetően keveset – maximum átlagosan 12 – 13 napot hiányoztak a gyerekek.

A roma gyerekek hiányzásának mértéke független az óvoda méretétől és az óvoda roma arányától. Hiányzásuk mértéke egyedül az intézmény kapacitásterhelésétől függ: minél zsúfoltabb az óvoda, annál nagyobb a hiányzás, de maximum 12 nap.

A nem roma óvodások hiányzásának mértéke a legnagyobb intézmények esetén valamivel alacsonyabb. Az óvodai roma arány a közepesnél magasabb százalékos értékek mellett (tehát amikor a roma gyerekek aránya meghaladja a huszonöt százalékot) befolyásolja a hiányzásokat: ezekben az óvodákban a nem roma gyerekek hiányzásának indexe szignifikánsan magasabb. Ezzel összefüggő adat szerint azokban az intézményekben, amelyekben van cigány kisebbségi program, a nem roma gyerekek hiányzásának mértéke ugyancsak magasabb értékű.

A roma gyerekek hiányzása, a feltételezésekkel ellentétben nem számottevő mértékű, egyúttal nem jelentősen több mint a nem roma gyerekéké. A roma gyerekek, a nem romákkal ellentétben, a zsúfoltabb intézményekben többet hiányoznak.

A nem roma gyerekek hiányzását viszont nem a zsúfoltság befolyásolja, hanem a roma gyerekek aránya, száma. Külön kérdés, a nem roma szülők előítéletes vagy elkerülő magatartása magyarázza-e ezt a jelenséget, vagy más.

A roma gyerekek hiányzásának alacsony mértéke az eddigi elemzéseket figyelembe véve, a következőre is felhívja a figyelmet:

- amennyiben – a környezet sztereotípiái szerint – a roma gyerekek pusztán azért járnának a többségi társadalom gyerekeihez képest alacsonyabb arányban óvodába, mert romák (azaz a roma családok egy része „nem szereti” az óvodát, stb.); az óvodai hiányzások mértéke vélhetően lényegesen magasabb lenne,
- az óvodából való kimaradás független lenne a település méretétől,
- a bekerülés átlagos koréve nem függne az óvoda olyan specifikumaitól, mint pl. a méret.

Mindebből világosan látni kell, hogy a roma gyerekek óvodába járási arányai, ideje és koréve nem az ún. „roma kultúra” kérdése, hanem olyan kemény paramétereken múló kérdés, mint az, hogy van-e a településen óvoda, ha van az mekkora, mennyire leterhelt a kapacitása, stb.

Óvodáskorú roma gyermekek szociális, egészségügyi helyzete

Az óvodás korú roma gyerekek szociális, egészségügyi helyzetének első kérdése az, milyen forrásokból nyerhetünk információt minderről. A jelen kutatásban egyrészt megkérdeztük az óvodák vezetőit, hogy a védőnői szolgálatok (amelyekkel kapcsolatban állnak), miről tájékoztatják az óvodát, másrészt megkérdeztük a védőnői szolgálatok védőnőit ugyanerről.

E két, egymással összevethető információ határozza meg, hogy a védőnők által a gyerekek helyzetéről közölt adatok mennyire befolyásolhatják az óvodák magatartását (ugyanis a védőnők sok tekintetben kompetensebbek lehetnek a családok helyzetével kapcsolatban, mint az óvodák).

Tájékoztatás és veszélyeztetettség

Elsőként érdemes összehasonlítani, hogy a tájékoztatás egyes elemeire irányuló azonos kérdésekre hogyan válaszoltak az óvodák vezetői, illetve a védőnők.

A védőnő miről tájékoztatja az óvodát? (válaszok %-a) Az óvodavezetők válaszai

	óvodába kerüléskor		óvoda alatt	
	roma	nem roma	roma	nem roma
gyermek egészségügyi problémája	78,4	76,3	79,5	78,2
pszichés fejlődés problémái	38,6	39,5	36,3	36,3
szociális, anyagi, családi problémák	55,6	49,9	53,9	49,1

A védőnő miről tájékoztatja az óvodát? (válaszok %-a) A védőnők válaszai

	óvodába kerüléskor		óvoda alatt	
	roma	nem roma	roma	nem roma
gyermek egészségügyi problémája	94,8	96,6	93,1	91,4
pszichés fejlődés problémái	89,7	89,7	81,0	79,3
szociális, anyagi, családi problémák	84,5	82,8	89,7	87,9

A kérdésekben megjelenő három fő problémakörre adható védőnői információk véleményünk szerint két, egymástól elütő időszakban mérvadók. Az óvodába kerülés időszakában a védőnői tájékoztatás sokkal lényegesebb mint az óvoda ideje alatt, ugyanis ekkor már az óvoda is képes az illető problémákról tájékozódni, míg előtte a védőnők rendelkeznek a gyerekekről és a családról releváns információkkal.

Adatainkból kitűnik, hogy akár az óvodavezetők, akár a védőnők válaszait vesszük figyelembe, nem e két időszak között találunk különbséget a tájékoztatásban, hanem elsősorban abban, hogy az óvodavezetők szerint a védőnők korántsem tájékoztatják olyan mértékben az óvodákat, mint azt a védőnők állítják, másodsorban pedig az egyes problémakörökben nem azonos mértékű az információszolgáltatás.

A védőnők 80-90 százaléka úgy ítéli meg, hogy az összes témában tájékoztatják az óvodákat.

Ezzel ellentétben az óvodavezetők csak a gyerekek egészségügyi problémáit illetően látják többé-kevésbé megfelelő szintűnek a tájékoztatást (noha ez a szint így is elmarad a védőnők által becsülttől), míg a gyerekek e korai szakaszában igen lényeges pszichés fejlődési kérdéseiben a védőnői tájékoztatás szintje nem éri el a negyven százalékot, a szociális, családi és anyagi kérdésekben pedig csak ötven százalék körül ingadozik.

Összefoglalva látjuk tehát, hogy az óvodavezetők összességében korántsem olyan elégedettek a védőnők általi tájékoztatás mértékével, mint maguk a védőnők.

A tájékoztatás átlagos mértéke szerint vizsgálva a kérdést, adatainkból kiderül, hogy ez az óvodavezetők szerint nem különbözik lényegesen sem a különböző méretű, illetve kapacitás-terhelésű vagy roma arányú intézmények esetén.

Visszatekintve a tanulmány elején, a veszélyeztetettség mértékéről leírtakra, önkéntelenül adódik a kérdés: van-e összefüggés aközött, hogy az óvodákban mekkora a veszélyeztetetnek ítélték aránya és aközött, hogy a védőnő tájékoztatja-e az óvodát vagy sem.

Adataink elemzéséből világossá vált, hogy a tájékoztatás három fő témája közül a gyerekek egészségügyi problémáira utaló információk megléte vagy hiánya a mérvadó kérdés.

Mivel tudjuk, hogy a három év alatti, veszélyeztetettnek nyilvánított óvodások aránya a kiugró, ezen belül is a legalacsonyabb és a legmagasabb roma arányú intézményekben, ezért lényeges, hogy az óvodába kerülés idején adott tájékoztatást hogyan ítélik meg – ebben az összefüggésben – az intézményvezetők.

A 3 év alattiak között veszélyeztetettnek nyilvánítottak aránya (%) – óvodai roma arányréteg és védőnői információadás szerint

	13,4 - 25,8 % között	25,9 - 38 % között	38,1 - 53,6 % között	53,7 % felett
egészségügyi problémáról védőnői tájékoztatás nincs	13,3 % alatt	33,3	11,1	
van	75,0	41,7	50,0	33,3
Összehasonlítás: összes óvoda esete	77,0	39,6	37,0	33,3
				100,0

Egyértelmű, hogy azokban az intézményekben magas a korai veszélyeztetettek aránya, amelyek kapnak az óvodába kerüléskor védőnői információt a gyerekek egészségügyi problémáiról – ez az eloszlás jól követi az összes intézményét⁸. Ugyanezt a problémát lineáris regresszióval elemezve azt kapjuk, hogy a korai, három év alatti veszélyeztetettség megállapított arányát több mint 40 % -os erővel magyarázza pusztán az a tény, hogy kap-e az óvoda védőnői információt a gyermekről, annak óvodába kerülésekor, vagy sem.

Noha tudjuk, hogy a közbenső óvodai években az egyes korcsoportokon belüli veszélyeztetettség arány nem olyan kiugró, mint a korai időszakban, kontroll gyanánt érdemes megvizsgálni, hogy az óvoda ideje alatti védőnői tájékoztatás mértéke hogyan függ össze ezekkel az arányokkal. Az óvoda éve alatt, a 3 év feletti korcsoportok esetében nincs szignifikáns különbség a veszélyeztetettek arányaiban a tájékoztatás függvényében – ami azt jelenti, hogy az óvoda saját tájékozódása bőven pótolhatja a védőnőktől kapott (vagy nem kapott) információkat.

A gyerekek korai veszélyeztetettségének megállapításában, abban, hogy az óvoda ezzel a problémával képes legyen foglalkozni, a védőnőknek tehát komoly szerepük van. Látjuk azonban, hogy a védőnői szolgálatok az óvodák véleménye szerint ezt a szerepüket nem látják el maradéktalanul.

Mindezek után tűnik lényeges kérdésnek, hogy a védőnők hogyan ítélik meg a gyerekek, illetve családjuk egészségügyi és egyéb problémáit, illetve az adatok alapján mennyire tekinthetjük validnak ezeket a vélekedéseket.

⁸ Egyúttal a cigány kísérleti program megléte szerint nincs különbség a tájékoztatás mértékében.

Védőnők által észlelt problémák

Mivel a védőnők észlelését, becsléseit nyilvánvalóan befolyásolja az, hogy mekkora az általuk gondozott kör, illetve milyen a roma népesség aránya, ezért elsőként e két kérdést tekintjük át.

Gondozott családok átlagos száma (fő) – településméret-réteg szerint

	1000 alatt	1001-3000	3001 felett
nem roma család	88	196	523
roma család	44	52	76

Az adatokból két, egymásnak némiképp ellentmondó következtetés vonható le: a nagyobb településen óhatatlanul nagyobbak a védőnők tapasztalatai, a véleményük alapjául szolgáló „merítés” szélesebb körből származik, ugyanakkor a kisebb településeken „közelebb” élnek azokhoz, akikről vélekedésüket megformálják; az általuk gondozott kevesebb családról nyilván több és személyesebb élményük lehet (és fordítva: a nagyobb településeken e tapasztalatok felületesebbek lehetnek).

Gondozott családok átlagos száma (fő) – óvodai roma arány-réteg szerint

	17,5 % alatt	17,5 - 27,5 %	27,5 - 43,5 %	43,5 % felett
nem roma család	373	334	275	96
roma család	27	66	82	80

Azzal összefüggésben, hogy az egyre kisebb településeken egyre magasabb a romák aránya, az átlagosan egyre magasabb roma arányú óvodákkal kapcsolatban álló védőnők ellátási körzetébe egyre kevesebb család tartozik, egyúttal közöttük egyre több a roma család. Ez az összefüggés az előzőben értelmezett ellentmondást idézi fel – a gondozottak számának növekedése a becslések validitását torzíthatja.

Megkérdeztük a védőnőket, hogy az általuk gondozott családokban a megvizsgált gyermekek között milyen számban fordult elő olyan, aki mozgás, -értelmi, -beszéd, - szociális fejlődési zavarban, vagy testi, fizikai elváltozásban, zavarban szenved. Noha nyilvánvalóan a védőnők gondozási körzetébe csak olyan család esik, ahol van gyermek, e kérdésre a védőnők töredéke válaszolt. E válaszhiány oka vélhetően a gondozottakkal való „közelség” vagy „távolság” problematikájára vezethető vissza. Ugyanis amikor magukra a családokra „en global” kérdeztünk rá, tehát amikor a megítélendő egységek száma kisebb volt, megfelelő számban kaptunk értékelhető választ.

Problémák előfordulási aránya a gondozott családokban (%)

Család: roma / nem roma	1000 alatt	1001-3000	3001 felett
roma alkoholfogyasztás	40,3	40,8	37,1
nem roma alkoholfogyasztás	20,6	15,6	9,7
nem roma drogfogyasztás	0,0	0,1	0,4
roma drogfogyasztás	0,0	0,3	0,5
nem roma dohányzás	43,6	38,3	27,8
roma dohányzás	85,8	69,4	78,5
nem roma – gyermek elhanyagolása	7,6	1,9	1,5
roma – gyermek elhanyagolása	11,0	8,4	10,4
nem roma – gyermek bántalmazása	0,0	0,1	0,2
roma – gyermek bántalmazása	0,3	0,4	0,8

Elsőként feltűnő, hogy a védőnők a roma családok alkohol fogyasztását településmérettől függetlenül azonosan magas, negyven százalék körüli értékre becsülték, míg a nem roma családok, eleve alacsonyabbra becsült alkoholfogyasztása a település méret függvényében csökken. Ez felidézti a tapasztalati „távolság” és a becslési pontosság kérdését. A roma és a nem roma családok dohányzásának becsült mértéke ugyanilyen összefüggést mutat.

A drogfogyasztás és a gyermekek bántalmazása e becslések szerint elhanyagolható mértékű. A gyermekek családban való elhanyagolása esetében a roma és nem roma különbséget a védőnők fordítva értékelték, mint pl., a dohányzás esetében: noha a romák esetében magasabb értéket becsülnek, de ez független a település méretétől, míg a nem roma családok esetében ennek arányában csökken.

A védőnők tehát a roma családok körében az alkoholfogyasztást és dohányzást meglehetősen magasra becsülik. A becslések ingadozása, valamint a magas becsült érték felveti a kérdést, hogy e vélekedések mögött megjelenhet-e előítélet? A kérdés ellenőrzésére a rejtett változók elemzésének módszere, a faktorelemzés kínálkozik.

A faktorelemzés során olyan új, un. rejtett változókat találunk, amelyek a meglévő változók „együttes viselkedését” magyarázzák. Esetünkben a drogfogyasztás és a gyermekek elhanyagolása, az alkoholfogyasztás és a dohányzás, valamint a gyermek bántalmazása és a település lakosainak száma kerületek egy-egy faktorba. Lényeges kiemelni, hogy a roma és a nem roma családokról alkotott vélekedések minden esetben azonos faktorba kerülnek, tehát nincs olyan rejtett változó, amely mentén a romákról és nem romákról alkotott ítéletek szétválhatnak.

Faktoregyütthatók⁹ átlagai – fő település méretkategóriák szerint

faktorok	1001-3000		
	1000 alatt	között	3001 felett
drogozás, gyermek elhanyagolása	-0,20	-0,02	0,16
alkohol és dohányzás	0,28	-0,03	-0,33
gyermek bántalmazása, telep. lakosság szám	-0,15	0,00	0,26

⁹ A regressziós faktoregyüttható (0 átlagú, 1 szórású szám) az egyes statisztikai eseteket jellemzi a rejtett változóhoz viszonyítva. Nulla értéket akkor vesz fel, ha az adott eset (a válasz mértéke) nem jellemezhető az adott faktorial, + illetve - előjelet pedig akkor, ha pozitívan vagy negatívan jellemezhető az adott rejtett változóval. Nagyobb elemszám esetén értéke ritkán haladja meg a ± 1 -et.

A faktoregyütthatók értékei átlagos eltérése a településméret szerint értelmezhető, egyéb szempontok szerint (pl. az óvodában tanuló romák aránya, stb.) nincs értelmezhető eltérés.

Az együtthatók ingadozása a következőt jelenti: a védőnők becslése szerint az első faktorba tartozó családi viselkedések a kisebb településen ritkábban mutatkoznak az átlagnál, míg a nagyobb településeken gyakrabban. Ugyanez mondható el a gyermekek bántalmazásáról is.

Ezzel ellentétben az alkoholfogyasztás és dohányzás faktorról jellemezhető családok szerintük elsősorban kistelepülésen élnek, míg a nagy településeken e viselkedés ritkább.

Az adatok együttesen két, egymástól különböző értelmezésre adnak módot.

Az első értelmezés szerint a családok szociális helyzettel összefüggő, itt felsorolt jellegzetes problémái – amelyek egyébként hatnak a gyermek korai fejlődésére, magatartására, stb. – kizárólag a település urbanizáltságával illetve méretével összefüggő kérdések. Noha a védőnők becslései szerint van különbség a roma és nem roma családok alkoholfogyasztási és dohányzási arányai közt, az alkoholfogyasztás és dohányzás *mint olyan* kötődik településtípus-hoz (és e kötődésben már nincs szerepe az etnikai hovatartozásnak¹⁰).

Mivel a százalékos értékekben a dohányzás és az alkoholfogyasztás számottevő, ezért a faktoregyütthatók átlagai ingadozása alapján – az első értelmezés keretei között - kijelenthetjük, hogy a gyermekek életét vélhetően befolyásoló, a családokban vélt dohányzás és alkoholfogyasztás a kistelepülési élet deprivált körülményeivel összefüggő kérdés. *Tehát a depriváció „számít” és nem az etnikai hovatartozás.*

A második értelmezés szerint, amely elviekben éppoly relevanciával bír, mint az első, a védőnők ítéletei és nem a dohányzási vagy alkoholfogyasztási szokások függenek a település méretétől. Az ítéletek, *mint olyan* függenek attól, hogy a védőnő milyen környezetben él, milyen közel azokhoz, akiktől ítéletet mond.

Mivel adataink alapján a kérdés nem eldönthető, már ehelyütt javasoljuk az oktatási és az egészségügyi kormányzat felé (különös tekintettel a védőnők általi tájékoztatás előbb elemzett adataira) a kérdés részletesebb elemzését.

Az óvodák és az iskolák kapcsolata

Az iskolákkal való kapcsolat minőségének megítélése kiterjedt arra, hogy a vezetők szerint a roma és a nem roma gyerekek vonatkozásában milyen az iskolák befogadóképessége, illetve azok mennyire fogadják el az iskolaérettségre, a gyerekek egészségügyi valamint szociális problémáira utaló információkat az óvodától.

A rendelkezésre álló adatok elemzése nyomán megállapítható, hogy a *kapcsolat minőségében az okoz lényeges különbségeket, hogy mekkora településen helyezkedik el a kétféle intézmény*; egyúttal nincs lényeges szerepe annak, hogy mekkora az óvodában a roma gyerekek aránya, vagy mekkora a kapacitásterhelése.

A kapcsolat minősége minden településtípus esetén, a roma és a nem roma gyerekekre vonatkozóan egyaránt az iskolák befogadóképessége tekintetében a legjobb, ugyanakkor e befogadóképességben is jelentős különbségek mutatkoznak.

Az óvodavezetők szerint, az 1000 fő alatti településeken az iskolák a roma és a nem roma gyerekek iránt ugyanolyan arányban tanúsítanak nagyon jónak ítélt befogadóképességet: a választás aránya nyolcvan százalék körüli, a „jó” ítélet aránya pedig húsz százalék körüli.

¹⁰ Különben a faktorokban elválnának romák és nem romák.

Minél nagyobb a település mérete, az iskola befogadóképességét a *roma* gyerekek vonatkozásában annál rosszabbnak ítélik az óvodák (miközben a nem romák iránti fogadókészség alig romlik). A tízezer lakos feletti települések esetében a roma gyerekek iránti fogadókészséget nagyon jónak már csak a vezetők fele ítéli, míg a közepes tartományban közel húsz százalék.

Az iskolaérettségre, egészségügyi vagy szociális problémákra irányuló információk iskolai befogadókészségét az óvodavezetők negyven – ötven százaléka ítéli csak nagyon jónak – ez független a település méretétől, egyúttal alig találunk különbséget a roma és a nem roma gyerekekre vonatkozóan.

A kis településeken tehát, amelyekben általában egy-egy óvoda és általános iskola található, a roma gyerekek iránti iskolai fogadókészség az óvodavezetők szerint lényegesen jobb, mint azokon a településeken, amelyekben több intézmény között lehet választani¹¹. *Ez a jelenség felhívja a figyelmet a roma gyerekek iránt megnyilvánuló, más kutatásokból is ismert iskolai „spontán” szegregációra.*

¹¹ Természetesen az eddigi, általános iskolákra vonatkozó kutatásokból tudjuk, hogy az óvodák települési eloszlásához hasonlóan, minél kisebb településen helyezkedik el az iskola, annál valószínűbb, hogy magas a roma gyerekek aránya, tehát kevesebb problémát okozhat az iskolának, rutinszerűbb a roma gyerekek magától értetődő felvétele.

Függelék

Az értékelhető sokaság, az adatok megbízhatósága

1971-től az 1992/93. tanévig az óvodákban, általános iskolákban és valamennyi középfokú oktatási intézményben az évről-évre ismétlődő iskolaszintű adatszolgáltatásokban az ott tanító pedagógusok külön értékelték a cigány tanulók iskolai előmenetelét. Ebből az időszakból viszonylag pontos adatokkal¹² rendelkezünk a magyarországi óvodás korú, *együttal óvodába járó* roma népesség létszámáról és településszintű arányairól a teljes népességben belül.

Az 1993/94. tanévtől az MKM etnikai hovatartozást is jelölő statisztikai nyilvántartása adatvédelmi okokból megszűnt, ennek következtében a további vizsgálatok csak becslésekre hagyatkozhattak.

A vizsgálat időpontjában tehát az OM nyilvántartásában nem állt rendelkezésre olyan adat, hogy mely óvodában tanulnak roma gyerekek, illetve milyen arányban. Egyetlen hozzáférhető adatként megkaptuk azon óvodák címlistáját, amelyek *biztosan* rendelkeznek cigány kisebbségi programmal – ez összesen 171 intézményt jelentett. Mindennek következtében nem állt rendelkezésünkre azon óvodák bizonyítható alapsokasága, amelyben tanulnak roma gyerekek. A vizsgálat sokaságának előállításához tehát megbízható becslésre kellett hagyatkoznunk.

Az OM 2001 –es nyilvántartásában szereplő összesen 3718 óvoda közül nyilvánvalóan igen sokban tanulnak roma gyerekek (együttal a roma gyerekeket képző óvodák jelentős hányada nem rendelkezik cigány kisebbségi programmal), ezért a következő, feltehetően jó közelítést adó becslést végeztük el. Rendelkezésünkre áll azon települések jegyzéke, amelyekben működik olyan általános iskola, amelyben az utolsó MKM adatfelvétel (1993/94. tanév) idején a roma tanulók aránya meghaladta a 8,5 % -ot. (Ezt az adathalmazt használtuk fel és kontrolláltuk a 2000 –ben elvégzett reprezentatív általános iskolai roma kutatás¹³ során.) Az OM óvodai és iskolai statisztikáinak összehasonlításából tudjuk, hogy elhanyagolható számban találunk olyan települést, amelyben van óvoda, együttal nincs általános iskola. Az OM óvodai statisztikájából tehát kiemeltük azon óvodákat, amelyek azon településen működnek, amelyben van olyan általános iskola, amely bizonyíthatóan képez roma gyerekeket. Nagy biztonsággal vélhetjük tehát, hogy ezek az óvodák képeznek roma gyerekeket is. (Kivételt képeznek a nagyvárosok – Pl. Budapest, Miskolc, Debrecen, stb. – óvodái, itt ugyanis nem támaszkodhatunk a fent említett becslésre. Ennek megfelelően e városok összes óvodája megkapta a kérdőívet.)

Az adatfelvétel során így 1414 óvoda kapott kérdőívet. A válaszadási arány magas, közel 33 % -os volt, amely biztosítja az adatok megbízhatóságát. (A feldolgozott adatok 95 %-os megbízhatóság mellett, $\pm 2,5$ %-os hibahatár mellett érvényesek.)

Az egyes megyékbe kiküldött ívek (tehát a megyei sokaság) arányai követik a megyék roma népességarányát¹⁴ ($r= 0,86$). Azon megyékben lévő intézmények, amely megyékben magas a

¹² Az adatok pontosságának kérdése nem független attól, hogy hogyan definiáljuk a "cigány" vagy "roma" népességhez való tartozást. Ezt a kérdést máshelyütt részletesen elemeztük. Lásd: Fiáth, 2000. (In: A roma népesség esélyei Magyarországon. Szerk.: Babusik Ferenc. Kávé Kiadó, Bp. 2002.)

¹³ Babusik Ferenc: Roma gyerekeket képző általános iskolák. In: A roma népesség esélyei...

¹⁴ Elvégeztük az 1993. –évi cigány népességre vonatkozó becslések (Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon (dokumentáció és adattár), Socio-typo, Bp., 1998) 2001 –ra extrapolációját (Hablicsek László: A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig. KSH Népeségtudományi Intézet, 1999.) alapján. Ezzel a módszerrel dolgoztunk az eddigi jelzett roma kutatásokban is.

roma népesség aránya, megfelelően magas, sokszor az átlagnál magasabb arányban küldték vissza a kérdőívet. A budapesti intézmények, az eddigi kutatásokkal ellentétben ugyancsak magas, közel húsz százalékos arányban válaszoltak. Összehasonlítva az egyes megyékben elhelyezkedő intézmények megyei visszaküldési arányait, tudjuk, hogy az így értelmezett válaszadási arány igen erősen korrelál a megyei roma népesség arányaival ($r=0,89$). Mindez annyit jelent, hogy a válaszoló összesen 465 óvoda magas szinten reprezentálja azon települések sokaságát, amelyben a roma népesség él, tehát biztonsággal állíthatjuk, hogy a válaszoló óvodák valóban azon óvodákat reprezentálják, amelyekben a magyarországi óvodáskorú roma népesség tanul.

Mivel a védőnői adatfelvétel célja az volt, hogy azon településekről szerezzünk be segítségükkel adatot, amely településeken a roma népesség aránya meghalad egy bizonyos értéket (8,5 %) – hiszen az óvodába nem járó óvodáskorúakról szerettünk volna adatokhoz jutni – így az OM ajánlása alapján az OEP megfelelő főosztályától megkaptuk azon védőnői szolgálatok címét, amelyek a megfelelő településeken működnek. Összesen 922 védőnői szolgálat került be a mintába. A védőnők válaszadási aránya ugyan alacsony volt (6,3 %), de amennyiben a 922 települést a roma népesség elhelyezkedését reprezentáló alapsokaságnak tekintjük, úgy ez a válaszadási arány elegendő a védőnői adatfelvétel reprezentativitásához.

Noha a megyei válaszadási arányok roppant egyenetlennek bizonyultak, a megyei válaszára és az egyes megyék roma népessége arányának korrelációja ($r=0,49$) elég magas ahhoz, hogy állítsuk: a védőnői válaszok – a roma népesség területi megoszlásával való megfelelésen keresztül – reprezentatívnak tekinthetők. A települési válaszeloszlások ugyancsak jó közelítéssel megfelelnek az óvodai válasz-eloszlásoknak.

Becslés az óvodába nem járás indexére

Eddigi kutatásaink alapján¹⁵ igen jó közelítéssel ismerjük a roma népesség családi (egy háztartásban élők) összetételét és átlagos lélekszámadataikat.

státusz	háztartásban élők átlagos %-a	átlagos lélekszám (fő)	egy családra eső átlagos lélekszám
Egyedülálló	100,0	1,0	1,00
Házaspár/élettárs	85,0	1,0	0,85
Gyermek	83,0	3,7	3,00
Szülő	37,8	0,6	0,23
Testvér	25,3	0,5	0,13
Rokon	10,5	2,4	0,25
egyéb	2,2	2,4	0,06
összes			5,52

A roma háztartásokban tehát átlagosan 5,52 fő élt 2001-ben.

Mivel ismerjük az adott település becsült roma lélekszámát, így a fenti adat alapján kiszámítható, hogy átlagosan hány roma család él az adott településen. Tudjuk, hogy e családok 85%-a nevel gyermeket (0 – 16 éves kor között). Ugyancsak tudjuk (lásd: előző lábjegyzet), hogy a 0 – 16 éves korcsoportban azok száma, akik a jelen kutatásban óvodáskorúként szerepelnek, e korcsoport 43,8 %-át alkotják (a következő táblázat eloszlási adatait figyelembe véve).

¹⁵ A romák esélyei Magyarországon (szerk.: Babusik Ferenc) kötetben szereplő kutatások, valamint Vizsgálat a BAZ megyei roma népesség körében (publikáció alatt)

	3 év alatt	3 - 4 éves	4 - 5 éves	5 - 6 éves	6 - 7 éves	7 év felett
roma korcsop. %	1,6	20,7	25,9	29,6	19,7	2,4

Következésképp azon családok száma, amelyben nagy valószínűséggel él óvodáskorú gyermek: település becsült roma lélekszáma / 5,52 * 0,85 * 0,438.

Az óvodába nem járás indexe: az adott településen óvodába nem járó roma gyerekek száma / az óvodáskorú gyermeket nevelő roma családok száma.